

Р.Г. Соболев,
к.держ.упр., доц., доцент кафедри економічної
теорії та фінансів ХарРІ НАДУ

ФОРМУВАННЯ Й СТАНОВЛЕННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ В УКРАЇНІ

Визначено основні тенденції розвитку страхового ринку в Україні. З'ясовано чинники, які сприяли становленню страхового ринку.

Ключові слова: *страховий ринок, страхування, цінні папери.*

Становлення України як незалежної, демократичної країни з ринковою економікою створило умови для виходу країни на міжнародний ринок страхових послуг. Становлення нової системи господарювання в Україні вносить принципові зміни в організацію страхової справи.

Неможливо заперечувати, що при командно-адміністративній системі керування народним господарством, що домінує ролі державної власності й слабкої економічної відповідальності керівників і трудових колективів за її схоронність, страхування ніяк не могло повною мірою виконувати свої функції.

Тепер ринкові перетворення, що трансформують економічні відносини, коли товаровиробник починає діяти на свій власний розсуд і власним планом і несе за це відповідальність, висувають до страхування нові вимоги.

Страхування – необхідний елемент виробничих відносин. Воно пов'язане з відшкодуванням матеріальних втрат у процесі суспільного виробництва. Ризиковий характер суспільного виробництва, породжує відносини між людьми по попередженню, подоланню, локалізації й по безумовному відшкодуванню нанесеного збитку.

Однак підприємства й організації різних форм власності, що виступають як страхувальників, відчувають потребу не тільки у відшкодуванні збитку, що виражається в загибелі або ушкодженні основних фондів і оборотних коштів, але й у компенсації недоотриманого прибутку або

додаткових витрат через змушені простои (неритмічні поставки сировини, неплатоспроможність оптових покупців).

Актуальність розглянутого питання підсилюється ще й тому, що в сучасному суспільстві, поряд із традиційним призначенням – забезпеченням захисту від природної стихії (землетрусу, повені, бурі та ін.), випадкових подій технічного й технологічного характеру (пожежі, аварії, вибухи й ін.), – об'єктом страхування все більше стають збитки від різних криміногенних явищ (крадіжки, розбійні напади, викрадення транспортних засобів та ін.)

Крім того, зміни зачіпають також сферу майнового й особистого страхування громадян, що безпосередньо пов'язано з інтересами населення, а проблема відшкодування втрат для людини завжди була й залишається першорядної.

Багатовіковий досвід та історія страхування переконливо довели, що воно є потужним чинником позитивного впливу на економіку. Однак на шляху розвитку страхування в Україні існують різні проблеми, які можуть бути вирішені лише за наявності відповідних умов.

Нинішній стан страхування не відповідає повною мірою запитам господарюючих суб'єктів, і майбутнє його в такому вигляді безперспективно.

Для реалізації можливостей страхової галузі потрібна активна державна підтримка й, чим швидше держава усвідомлює роль страхування як стратегічного сектора економіки, тим скоріше в Україні буде здійснений перехід до соціально орієнтовного ринкового зростання.

Питання формування системи страхових послуг досліджували як зарубіжні вчені (Дж. Гі, Дж. Садлер, Р. Стефенсон), так і вітчизняні автори В. Бабенко, С. Осадець, В. Базилевич.

Метою даної роботи є аналіз основних тенденцій формування діючої системи страхових послуг в Україні та з'ясування чинників її становлення.

Аналіз опублікованих визначень страхового ринку показує, що кожне з них уточнює або доповнює попередні, залишаючи без змін їх основу [2; 3].

Страховий ринок – це сфера економічних відносин, у процесі яких формуються попит і пропозиція на страхові послуги та здійснюється акт їх купівлі-продажу. У деяких публікаціях наводиться ширше поняття страхового ринку. Іноді ним охоплюють усі форми надання страхового захисту. Із цим погодитися не можна. Адже коли збитки відшкодовуються за рахунок централізованих фондів, відносини купівлі-продажу не виникають. Немає їх і тоді, коли з цією метою формується та використовуються кошти з фондів самострахування.

Існує також думка, що під страховим ринком слід розуміти сукупність його суб'єктів (страхувальників, страховиків та посередників) і страхових послуг, які є предметом купівлі-продажу. Можливо, з теоретичного погляду таке визначення не досить коректне, проте воно набуло певного визнання, особливо серед практиків.

Вітчизняний страховий ринок перебуває сьогодні на етапі поступового інтегрування у світовий. Тому дуже важливо з'ясувати, яке місце посідає страховий ринок у країнах із розвинутою економікою, де страхову галузь визнано однією з найважливіших. Вона забезпечує дієву систему захисту майнових прав та інтересів усіх громадян і підприємств, підтримання соціальної стабільності суспільства, економічної безпеки держави, а також є важливим фінансовим інструментом регулювання національної економіки й потужним джерелом акумулювання коштів для їх подальшого довготермінового інвестування в народне господарство.

Страхова діяльність належить до найприбутковіших видів світового бізнесу. Так, у 2000 р. 6 страхових компаній входили до списку 50 найбільших компаній світу. Щорічний світовий обсяг страхових послуг наближається до 2,5 трлн дол. США [1].

Акумульовані страховими компаніями ресурси згідно з їх характером переважно використовуються для довготермінових виробничих капіталовкладень через ринок цінних паперів. Слід наголосити, що більшість банків, які опираються, здебільшого, на порівняно короткотермінові залучені

кошти, таких можливостей не мають. Тому поступово страхові компанії починають домінувати на світових і національних ринках капіталів. Оскільки приплив грошових коштів у вигляді страхових премій і доходів від активних операцій, як правило, набагато перевищує суму щорічних виплат держателям полісів, це допомагає страховим компаніям із року в рік збільшувати інвестиції в довготермінові цінні папери з фіксованими термінами погашення, насамперед в облігації промислових корпорацій, акції підприємств та закладні під нерухомість. Завдяки величезним інвестиційним ресурсам страхові компанії перетворюються на дієві зовнішні центри фінансового впливу щодо промислових корпорацій [3].

У більшості економічно розвинених країн держава істотно впливає на національний страховий ринок через законодавство й уповноважені страхові організації, в яких вона володіє, як правило, значним пакетом акцій. Такі страховики проводять за дорученням держави специфічні види страхування та виконують роль своєрідного бар'єра для відпливу валюти по каналах страхування та перестрахування за кордон. Наприклад, компанії здійснюють страхування експортних кредитів, щоб заохотити національний експорт. У багатьох країнах закріплено законодавчу норму щодо обов'язкового передання уповноваженим страховим компаніям у перестрахування та співстрахування фіксованого відсотка всіх ризиків, які приймаються на страхування в даній країні. Завдяки цьому вдається якомога повніше використовувати місткість страхового ринку й забезпечувати безпосередній державний контроль за можливими каналами відпливу валюти за кордон.

Останнім часом значно посилилася конкуренція між банківським та страховим бізнесом, і переможцями в цій конкурентній боротьбі часто встають страхові компанії.

Наприклад, у Франції за останні 20 років частка особистих заощаджень на банківських рахунках зменшилася з 59 до 15 %, а коштів, інвестованих у страхові активи, зросла з 10 до 45 % [1].

Поширеним компромісним способом вирішення конкурентних суперечностей між страховими та банківськими установами стало злиття в тій чи іншій формі банківського й страхового бізнесу в єдиний конгломерат, який одночасно забезпечує банківські та страхові послуги.

Банки пропонують страхові послуги, а страхові компанії відкривають депозитні та ощадні рахунки; інколи банки створюють дочірні страхові структури, а страхові компанії беруть участь у банківських формуваннях. В окремих країнах дозволяється злиття банків зі страховими компаніями. Крім того, банки часто купують цінні папери і стають власниками істотної частки цінних паперів страхових компаній або, навпаки, страхові компанії стають власниками цінних паперів банків. Нерідко банки та страхові компанії укладають між собою кооперативні угоди і утворюють спільне підприємство, залишаючись при цьому незалежними.

У більшості країн страхові компанії активно залучені до пенсійного бізнесу, у рамках якого вони активно й успішно конкурують з іншими інститутами цього ринку (пенсійними фондами та ін.). Скажімо, у Франції та Великобританії успіхи страхового бізнесу в цій сфері настільки переконливі, що уряди цих країн надали найвпливовішим страховим компаніям офіційні дозволи на право продажу та управління пенсійними коштами.

Реалією сьогодення стала активізація міжнародної діяльності страхових компаній (особливо в Європі зі створенням Європейського Союзу), а саме злиття страхових компаній, які містяться в різних країнах, і відкриття нових філій за кордоном. З 16 червня 1999 року набула чинності Угода про партнерство між Україною та країнами Євросоюзу в частині банківської та страхової діяльності, яка передбачає, зокрема, створення для іноземних страховиків умов, не гірших за ті, що існують для страховиків-резидентів. З огляду на сказане страховий ринок України зазнає істотних змін, про які йтиметься далі [3].

У розвинених країнах страхування є одним із найважливіших секторів національної економіки і забезпечує перерозподіл 8 – 12 % валового

внутрішнього продукту. Загальний обсяг надходжень до бюджетів цих країн від страхової галузі порівнянню з обсягом відповідних надходжень від банківської системи. Акумуляовані через страхування грошові кошти є джерелом великих інвестицій.

Вітчизняний страховий ринок порівняно з провідними країнами, де він розвивається протягом кількох століть, ще молодий, і перебуває у стадії формування. Тому його частка у вітчизняній економіці ще доволі мала. Поняття "страховий ринок" у пострадянській економіці склалося на початку 1990-х рр. Саме на цей період припало створення поряд з Держстрахом перших альтернативних страхових організацій.

Зародження й розвиток страхового ринку України – процес, що має багато спільного з аналогічними процесами в інших пост-соціалістичних країнах. Проте Україні притаманні й деякі специфічні риси.

Із законодавчим упровадженням у колишньому Радянському Союзі деяких елементів ринкової економіки (особливо з набуттям чинності в 1988 р. Закону України “Про кооперацію”) почали створюватися перші страхові кооперативи, їхня частка в загальних обсягах страхування була незначною – не більш як 1 %. Проте існування кооперативів протягом 1988-1989 рр. мало велике значення, оскільки дало змогу набути першого досвіду роботи в ринкових умовах, посприяло підвищенню кваліфікації кадрів.

Під страховий захист почали брати "нетрадиційні" для Держстраху СРСР ризики, зокрема вантажі, відповідальність за невиконання угод третіми особами тощо. На перших стадіях формування на теренах колишнього СРСР страхового ринку альтернативні страховики пильну увагу звернули на зміст страхових продуктів (послуг), що пропонуються в розвинених країнах Заходу. Завдяки цьому і в Україні почав зростати асортимент страхових послуг, виник інститут перестраховування. Коли 1990 р. рамки законодавства в напрямку розвитку ринкових відносин було розширено, почали створюватися перші комерційні страхові компанії. Можна відокремити чотири основні чинники, які сприяли становленню страхового ринку в Україні.

Перший чинник – створення порівняно великих страхових організацій союзного значення з широкою мережею периферійних філій, у т.ч. й в Україні, що перетворилися згодом на самостійних юридичних осіб. Так, скажімо, виникла теперішня компанія АСКА.

Другий чинник – створення комерційних страхових організацій на базі розміщених в Україні установ системи колишнього Держстраху СРСР і Індержстраху СРСР. Цей процес відбувався поступово і певною мірою опосередковано. Оскільки до кінця 1993 р. Держстрах залишався повністю державною організацією, то через слабкий розвиток на той час ринкового законодавства він був істотно обмежений щодо можливостей підписувати вигідні страхові угоди, отримувати доходи від інвестиційної діяльності, упроваджувати ефективні форми мотивації праці тощо. Система ще тривалий час пропонувала підприємствам і населенню "застарілі" шаблонні страхові продукти доринкового періоду. Державний страховик мав здійснювати обов'язкове страхування, яке було, здебільшого, збитковим. Імідж Держстраху багато втратив через гіперінфляцію і неможливість із багатьох (переважно не залежних від страховика) причин своєчасно компенсувати втрати й виплачувати громадянам за попередніми договорами змішаного страхування життя, укладеними ще за радянських часів.

З огляду на сказане кваліфіковані працівники Держстраху почали переходити до інших компаній, створювати страховиків-супутників, які активно залучалися до страхування "вигідних" ризиків, запроваджуючи ті види страхування, яким не надавалося належної уваги в Держстраху. Навіть і тоді, коли в 1992-1993 рр. законодавством України Держстрах (на той час уже Національна акціонерна страхова компанія "Оранта") було поставлено в однакові умови з іншими компаніями, страхові компанії-супутники не зникли, а, набувши певного досвіду, працювали й далі (щоправда, поступово втрачаючи зв'язки зі своєю "базою"). Зауважимо, що зазначений процес не був результатом спеціальної політики з боку Держстраху: його ініціювали й втілювали на місцях працівники регіональних установ.

Що ж до Індержстраху, то він ще до розпаду СРСР перетворився на холдинг з великими правами своїх філій, зокрема й в Україні. Тому протягом 1991-1992 рр. для створення на базі цих філій самостійних страховиків не довелося докладати великих зусиль.

Третій чинник – створення страхових компаній комерційними, торговельними, банківськими та іншими підприємницькими структурами. Перші роки самостійності Української держави характеризувалися заснуванням багатьох банків, торговельних корпорацій, інвестиційних компаній, інших комерційних структур. Ці суб'єкти, розвиваючи свій бізнес, доходили висновку про необхідність здійснення страхування. Оскільки на страховому ринку ще не було великих надійних компаній, то структури в інших галузях бізнесу почали засновувати своїх страховиків, щоб ті їх обслуговували. Надалі страхові компанії такого типу почали працювати універсально, не обмежуючись потребами своїх засновників.

Четвертий чинник – створення так званих кептивних страховиків при галузях, підгалузях, сферах виробництва. Із розвитком ринкових відносин у різних сферах виробництва постала потреба створити обслуговуючу, комерційну інфраструктуру. Тому поряд із банками, торговельними посередниками, зовнішньоекономічними фірмами почали засновуватись і страхові компанії, які на початку брали на себе внутрішньогалузеві ризики. Характерною особливістю таких компаній було те, що на їхню роботу істотно впливали міністерства, відомства, державні корпорації тощо.

Отже, у період становлення ринкової економіки в Україні значно зросли обсяги страхового ринку, і він набув якісного розвитку. Сформувався тенденції до збільшення кількості страхових договорів, кількості страховиків та їхньої спеціалізації за видами страхування, розвитку перестраховувальних операцій як на внутрішньому (національному), так і на зовнішньому (світовому) страховому ринку. Особливо слід зазначити, що завдяки належним заходам як на законодавчому рівні, так і на рівні

застосування чинників управління й організації страхового ринку страхові резерви почали постійно зростати.

Список використаних джерел

1. *Бабенко В.* Канали розподілу страхових послуг у промислово розвинутих країнах // Економіка України. – 2006. – № 7. – С. 82 – 87.
2. *Осадець С.С.* Страхування. – К. : КНЕУ, 1998. – 528с.
3. *Базилевич В.Д., Базилевич К.С.* Страхова справа. – К. : Знання, 1997. – 216 с.

Sobol R.G. Forming and becoming of insurance market is in Ukraine.

Basic progress of insurance market trends are certain in Ukraine. Factors which was instrumental in becoming of insurance market are found out.

Key words: insurance market, insurance, securities.

Соболь Р.Г. Формирование и становление страхового рынка в Украине.

Определены основные тенденции развития страхового рынка в Украине. Определены факторы, которые способствовали становлению страхового рынка.

Ключевые слова: страховой рынок, страхование, ценные бумаги.